

RAUTAVEDEN LÄNSIRANNAN OSAYLEISKAAVA-ALUE RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SELVI- TYS 2003

Johdanto

Vammalan länsirannan rakennetun kulttuuriympäristön selvityksessä kartoitettiin Kallialan, Ruoksamon, Kahimalan, Rautajoen, Pohjalan, Vihattulan, Hätilän, Jassalan, Raipion, Karkun pappilan, Mäenkylän, Juurakon, Haron, Heinosen, Karimäen ja Lammentaankyläen Rautaveden ranta-alueella olevat kiinteistöt. Inventoituja kiinteistöjä oli 65 kappaletta, joista kaksi kohdetta oli Kosken kylän alueella. Inventoinnin tilaajana on Vammalan kaupunki ja se on tehty osaksi tulevan Rautaveden länsirannan osayleiskaavan selvitystöitä. Osittain inventointi ylittää kaavoitettavan alueen. Mukaan inventointiin on otettu Karimäen ja Pohjalan kylät. Vastaavasti osa Kallialan kylän kantataloista jäi rajauksen ja siten myös inventoinnin ulkopuolelle.

Inventoidut kiinteistöt edustavat perinteisen agraarimaiseman keskeisiä elementtejä, kuten kantataloja ja niihin liittynyttä asutusta, torppia, mäkitupia ja mökkejä. Kantatalojen merkitys kyläen ja maiseman runkoina on keskeinen, joten kaikki säilyneet kantatalot ovat kaikki huomioitu. Kantataloksi on katsottu 1700-luvun lopun isojaon mukaiset talot. Näiden lisäksi inventointia tehtiin valikoiden. Mukaan otettiin lähinnä ennen 1940-lukua rakennettuja, kulttuurihistoriallisesti tai maisemallisesti arvokkaita kohteita. Tämä pienempi mökki/mäkitupa/asuintontti -tyyppinen asutus on alueella määrällisesti laajaa. Niistä pyrittiin poimimaan keskeiset ja edustavat kiinteistöt. Inventoinnin ulkopuolelle jäikin joitakin vastaavan kulttuurihistoriallisen arvon omaavia kiinteistöjä, jotka tulisi huomioida jatkossa. Asuinrakennusten lisäksi kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita ovat esim. liikennekirkko- ja sivistyshistoriaan liittyvät rakennukset, kuten asemat, koulut, kirkot ja seurantalot. Maiseman historiallisia elementtejä ovat myös kulkuväylät ja niihin liittyvät sillat, kilometripylväät ym. Inventoinnin ulkopuolelle jouduttiin rajaamaan myös asutushistorian kannalta keskeinen kyläen takamaa, joka asutettiin pääasiallisesti torppareiden voimin 1800-luvulla. Alue ei kuulu yleiskaavaan.

Inventoiduista kohteista täytettiin kiinteistöinventointilomakkeet, joihin teknisten tietojen lisäksi pyrittiin keräämään kiinteistön historiaa. Kylät on käsitelty vastaavasti aluelomakkeilla, johon on tiivistetty kyläen historiallista maisemaa ja nykymaisemaa. Inventoitavien kiinteistöjen rakennukset kuvattiin digitaalikameralla ja pihapiiristä laadittiin asemapiirros. Haastatteluiden lisäksi tietoja kerättiin kirjallisuudesta ja arkistolähteistä. Maisemahistorian keskeisenä lähteenä olivat kartat. Ensimmäinen kattava lähde on 1640-luvun maakirjakartat. Seuraavalla vuosisadalla toimeenpantu isojako tarjoaa yleensä hyvän kuvan sen ajan maisemasta. Tässä kartoituksessa materiaalina olivat ns. konseptiversiot, joita säilytetään Varsinais-Suomen maanmittaustoimiston arkistossa. Valitettavasti Tyrvään puoli oli pahasti kulunut ja epäselvä. Karkun puolella tilanne oli vielä heikompi, sillä alueen isojakokartat tuhoutuivat sisällissodan aikana 20.4.1918. Konseptien pohjalta puhtaaksi piirretyt kartat ovat nykyisin kansallisarkistossa. Niiden käytössä on vastaavasti omat rajoituksensa. Laajempien alueiden tarkastelussa yleensä hyvä *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776- 1805* tuotti myös pettymyksen. Keskenäiseksi jäänyt kartoitustyö päättyy keskeneräiseen Karkun ja Tyrvään karttaan. Myöhemmistä kartoista hyvän kuvan maisemasta saa 1840-

1920- ja 1950-luvun pitäjänkartoista. Nykyisessä peruskartassa näkyvät jo osittain maiseman muutokset.

Karttojen avulla avautuu maiseman kehitys. Yleistäen kylien talot sijaitsivat uuden ajan alussa tiiviinä ryhmänä lähellä Rautaveden rantaa. Metsät olivat yhteisomistuksessa ja pelloilla oli voimassa maankäyttöä rajoittava sarkajako. Isojaon tavoitteina oli hajottaa vanhat tiiviisti rakennetut ryhmäkylät ja tehostaa maanviljelystä. Maan yhteisomistuksesta siirryttiin yksityisomistukseen. Kaikki jaettiin, pellot ja metsät, talojen veromaksukyvyyn ja halun mukaan.. Kylärajojen tilalle tulivat talojen rajat, jotka suurelta osin näkyvät vielä kartoilla. Uutuuksien omaksuminen tapahtui hitaasti ja kylien hajoaminen toteutui pääosin vasta 1800-luvun loppupuolella. Talot siirrettiin pois kylästä lähelle omia peltojaan, myös vanha valtaväylä, nykyinen Kallialan koulutie/Heinoontie näyttää vetäneen taloja puoleensa. Kantatalojen maille nousivat myös tilattoman väestön asumukset, aluksi vuokratonteille.

Rakennuskanta

Inventoitavissa kantataloissa ja torpissa oli pääasiallisesti viimeistään 1900-luvun alkupuolella rakennettu päärakennus. Osassa oli säilynyt myös vanhempi asuinrakennus tai ns. pirttirakennus. Lisäksi kokonaisuuteen kuului usein samanikäinen navetta, riihi, vilja-aitta, luhti, maakellari, paja ja suuli. Vaikka entisen ajan rakennusten lukuisuus on harventunut, oli useimmilla tiloilla edustava kokoelma erilaisia perinteiseen maanviljelyyn liittyviä talousrakennuksia. Oman lukunsa muodostavat edelleen toimivat maatilat, joiden rakennuskanta oli usein eri-ikäistä ja nykyajan vaatimuksiin sopeutunutta.

Merkittäviä kulttuurihistoriallisia kohteita ovat myös koulut, yhteisöjen talot ja kirkot. Inventoitava alue oli näiden suhteen ainutlaatuinen. Sastamalan kirkko ja Pyhän Olavin kirkko ovat viimeisiä keskiajan kivirakentamisen monumentteja. Kivikirkot kertovat keskenkäisistä kirkon mahdista ja taloudellisista resursseista, jonka pohjoisraja kulki keskiajan lopulla kulki nykyisen Vammalan korkeudella. Niiden sijainti kertoo Rautaveden rannoille keskittyneestä vanhasta asutuksesta. Muita selkeästi aikakautensa historiaan liittyviä rakennuksia ovat Heinoon pysäkki, vahtitupa sekä Heinoon ja Kallialan kansakoulut. Pienempiä liikennehistorian jäänteitä ovat vanhan valtatie kilometripylväät ja Rautajoen ylittäneen vanhan sillan kivirakenteet. Laajemmassa mittakaavassa Heinosen kylässä sijaitseva Lottala on harvinainen esimerkki Lotta-Svärd -liikkeen toimitalosta.

Vanhinta rakennuskantaa asuinrakennuksista edustivat vanhat parituvat, joista hyviä esimerkkejä on säilynyt esimerkkejä mm. Ollilan ja Ylisen kantataloissa ja torpista Koivurannan ja Poussan tiloilla. Suurempien tilojen, sivistyneistöjen asuinpaikoista hyviä esimerkkejä ovat Rautajoen ja Pohjalan 1770- ja 1830-luvun päärakennukset, joita on kansallisromanttisena aikana laajennettu lähesiivellä. Luonnollisesti vakituinen asuminen on jättänyt jälkensä rakennuksiin. Yleinen vaurastuminen näkyy yleensä myös asuinrakennuksissa ja vanhaa on uudistettu aina tarpeen mukaan. Suomessa vaurastumisen aikaa olivat 1800-luvun loppupuoli ja 1900-luvun alku. Toinen muutos aika oli sodista toipumisen aika ja yleinen elpyminen, joka näkyi 1950-luvulla rakentamisessa ja korjaamisessa. Vanhaa hyvin säilynyttä rakennuskantaa edustavat myös erilaiset aittarakennukset, jotka yleensä olivat viimeistään 1800-luvulla rakennetut.

Maisema

Tutkitun alueen asutus on vanhaa. Asutus periytyy aina rauta- ja kivikaudelta. Tyrvällä rautakautisen asutuksen keskus oli Liekoveden rannalla Kaukolassa ja Tyrväänkylässä. Karkussa vastaava oli Palvialan kylässä. Hiekkasen mukaan asutuksen painopiste siirtyi rautakauden loppupuolella (900-1100-luvuilla) Liekovedeltä Rautavedelle. Pääosa Länsirannan kylistä onkin ns. Suomalaisen oikeuden piiriin kuuluneita, joten ne on syntyneet ennen 1300-lukua. Keskeinen syy asutuksen varhaiseen esiintymiseen löytyy luonnollisesti vesistöistä, joihin rannikolta sisämaahan etenevä asutus/kauppa tukeutui. Kokemäenjoki-Liekovesi-Rautavesi etc. tarjosi luonnollisen reitin pitkälle sisämaahan. Liikkumisen lisäksi vesistöjen ranta-alueet ja niihin laskevat laskuojat tarjosivat helposti muokattavaa maaperää viljelylle. Nykyiset pitäjänaukeat ovat syntyneet pääosin keskiajalla. Tiestön suhteen Vammala on vanhaa aluetta. Kuninkaantien ja Härkätien lisäksi keskiajalla harvalukuiset tiet yhdistivät silloisia hallintokeskuksia. Kokemäenjoensuun kartanon ja Vanajaveden seudun Hämeenlinnan välisistä kulkuteistä oli keskeisin Hattulan, Pälkäneen, Tammekosken, Pirkkalan, Tyrvään, Huittisten ja Kokemäen kautta Ulvilaan johtanut tie. Tyrväässä tämä tie kulki juuri Rautaveden länsirantaa. Tarkkaa sijaintia ei ole tiedossa, mutta nykyisen Heinoontien mutkia on nähtävissä hiukan nuoremmissa 1640-luvun maakirjakartoissa. Selkeäksi tie muuttuu isojakokartoissa ja Kuninkaan kartastossa. Toisaalta on teiden kunto oli pitkään heikko ja pääasiallisena väylänä toimivat vesistöjen talvitiet.

Maiseman pohja on syntynyt jääkauden vaikutuksesta. Nykyinen Rautaveden ympäristön maisema on vahvasti on kaakko-luode-suuntainen. Maisemassa vuorottelevat moreeni- ja kalliopohjaiset harjanteet, joiden väliin jää muokkauskelpoisia savimaita. Tätä alkuperäistä maisemaa on ihminen hyödyntänyt ja muokannut satoja vuosia. Nykyinen maisema on enemmän ihmisen tekemä kuin luonnon. metsät on hakattu, suot ojitettu, järvet kuivattu Heinijärven lasku Viljelykelpoiset alueet ovat raivattu pelloiksi.

Varhainen asutus on keskittynyt vahvasti vesistön rannoille. Länsirannan vanhat kylät sijaitsivat hyvin lähellä vesistöä. Tyypillinen paikka oli moreeni harjanne tai mäki, jota ympäröi viljelyyn sopiva savimaa. Moreenipohjainen paikka oli hyvä rakennuspaikka ja samalla säästettiin viljelyyn sopivaa maata. Myöhemmin isonjaon jälkeen tapahtuneessa kylien hajoamisessa talonpaikka löytyi yleensä samoilla ehdoilla. Koko alueella on vain harvoja poikkeuksia tästä säännöstä. Mäenkylän vanha kylänpaikka Rautaveden rannassa vaikuttaisi olleen viljelyyn kelpaavalla maalla. Samoin Raipion kahden talon kylä, jonka talot muuttavat pellon keskelle 1700- ja 1800-luvulla. Nykyisistä kartoista juuri maaperäkartta tarjoaakin hyvän näkökulman entisajan maisemaan. Länsirannalla olevat savialueet kattavat lähestulkoon 1700-luvun lopun pelto- ja niittymaiseman. Sinänsä toivoisi nykyisen rakentamisen noudattavan tätä vanhaa periaatetta. Joka myös nykyajan rakentamisen ammattilaisten näkökulmasta olisi järkevä. Merkittäviä yhtenäisiä maisema-alueita ovat vanhojen kirkkojen ympäristöt. Pienimuotoisemman asutuksen kannalta merkittäviä alueita ovat Juurakon/Karkun pappilan ja Heinosen kylän maille syntyneet tiiviit asuinalueet. Ne ovat sijoittuneet vanhan valtatie varteen

Maiseman arvoista

Merkittävin on maisema, joka aukeaa vanhalta valtatieltä ja jonka varteen jää suuri osa vanhojen kylien kantataloista ja keskeisistä vanhoista pelloista. Tien mutkaisuus periytyy osittain vähintäänkin 400 vuoden taakse. Tien varren maisemassa vuorottelevat kaakko-luode –suuntaiset pelto- ja metsäalueet. Erityisesti tieltä rantaan suuntautuvien peltomai-semien avoimena pitäminen olisi tärkeää, koska ne edustavat maiseman vanhimpia ele-menttejä. Maiseman historian kannalta vanhin lähestymissuunta on ollut Rautaveden suun-nasta. Ennen teiden kehitystä ja vielä sen aikanakin, on vesistö tarjonnut tehokkaimman ja helpoimman kulkuväylän. Myös tämän järveltä näkyvän maiseman säilymiseen tulisi kiin-nittää huomiota. Nykytilanteessa se tarkoittaisi käytännössä rantarakentamisen hillitsemistä ja rantakasvillisuuden kasvun rajoittamista. Aikaisemmin rantaniityt pysyivät avoimina viljelyn ja kotieläinten vaikutuksesta.

Oman uhkansa muodostaa myös uusi runkovesilinja, joka tulee noudattamaan pääosin vanhan tien linjausta. Samalla kasvavat paineet sijoittaa tulevaisuuden asutus juuri vanhan tien varteen, paikkaan, joka muodostaa rungon alueen pelto/kylä/kirkkomaiseman tarkaste-lulle. Historiallisesti luonnollisin uuden asutuksen suunta olisi Häijääntien varressa, sillä onhan maiseman hyödyntäminen aiemminkin edennyt hitaasti yhä kauemmaksi rannasta.

Toimenpidesuosituksia

Kohteet luokiteltiin kiinteistöinä (pihapiirit) rakennushistoriallisten, historiallisten ja mai-semallisten ominaispiirteidensä perusteella luokkiin 1-3. Arvoluokitus on Pirkanmaan maakuntamuseon tämän hetkinen käsitys siitä, mitkä pihapiirit ovat Rautaveden länsiran-nan alueen kulttuurimaiseman ominaispiirteiden kannalta kulttuurihistoriallisesti ja maise-mallisesti keskeisimpiä ja samalla herkimpiä (luokka 1) ja mitkä tulisi säilyttää mahdolli-simman laajasti kokonaisuuksina. Nämä kohteet edustavat parhaiten alueen rakennusperin-nettä ja omaavat laajempaakin, mahdollisesti maakunnallista, kulttuurihistoriallista arvoa. Luokkaan 2 kuuluvien kohteiden, erityisesti päärakennusten ja inventoinnissa mainittujen piharakennusten säilyminen on niinkään tärkeää. Luokkaan 3 kuuluvien kohteiden säily-minen on suotavaa luontevana osana miljöötä. Inventointilomakkeista käy tarkemmin ilmi, minkälaisia kulttuurihistoriallisia arvoja kukin pihapiiri käsittää. Toimenpidesuosituksiin on niinkään kirjattu jatkossa huomioitavia seikkoja.

Erikseen rajattiin myös erityisiä arvoalueita, joilla on joko historiallista, maisemallista tai rakennushistoriallista yhtenäisyyttä. Näillä alueilla maankäytön suunnittelu vaatii tavan-omaista enemmän sovittamista uuden ja vanhan välillä. Myös tarkemmat inventoinnit ovat tarpeen mahdollisten purkulupahankkeiden tai maankäytön suunnittelun tullessa ajankoh-taiseksi.

Lähteet

Arkistot

Isojakokartat 1700-1 ja pitäjänkartat 1840-1, Kansallisarkisto

Isojakokartat 1700-1, Varsinais-Suomen maanmittauslaitoksen arkisto, Turku

Maarekisteri Vammalan kaupungista, Varsinais-Suomen maanmittauslaitoksen arkisto, Turku.

1640-luvun maakirjakartat, <http://www.virtuaaliyliopisto.fi/vanhatkartat/maakirjakartat>

Pitäjänkartat 1920- ja 1950-luvulta, Maanmittauslaitos, Vammalan kaupunki

Rakennus- ja huoneistorekisteri, Vammalan kaupunki.

Kirjallisuus

Eskola Helvi, Tyrvään kylän- ja talonnimistä

Kuninkaan kartasto Suomesta 1776 – 1805, toim. Timo Alanen ja Saulo Kepsu, k SKS:n toimituksia 505, Tampere 1989

Piilonen Juhani, Kunnallishallintoa kuttupitäjässä, Tyrvään kunta 1869-1968.

Piilonen Juhani, Sastamalan historia, Vammala 1997

Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet, julkaisu B 174, Tampereen seutukaavaliitto 1990.

Rakennettu kulttuuriympäristö, Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt, Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16, Helsinki 1993.

Ristin ja Olavin kansaa, Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa, Tampereen museon julkaisuja 55. A.

Selander Väinö, Torpparilaitos ja sen kehitys Karkussa, Tyrvään seudun museo ja kotiseutuyhdistyksen julk. VI, 1939.

Selander Väinö, Sastamalan vanha kirkko, Tyrvään seudun kotiseutuyhdistyksen julkaisuja VI, Vammala 1938

Suomen maatilat III. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. Turun ja Porin lääni, Ahvenanmaa. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1932.

Suuri maatilakirja II, 1964.

Suomen teiden historia I, Helsinki 1974

Suomen asutus 1560-luvulla, kartasto ja kyläluettelot, Forssa 1793

Voionmaa Väinö, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana, Kuopio 1893

Painamattomat lähteet

Adel Vadim, Vammala Sastamalan kirkon ympäristön kulttuurimaisemainventointi 1997, Tampereen museot, Maakunnallinen yksikkö

Mäkelä Juha, Maisema ja sen kehitys:kohteena Vammalan ja Mouhijärven välinen alue. Pro Gradu tutkielma, Turun yliopisto 1998.

Peltonen Tarmo, A. Rakennetun ympäristön selvitys 1997, Vammalan – Mouhijärven kulttuuriympäristöjen kehityshanke/selvitysvaihe

Haastattelut

Haastattelut ovat mainittu kiinteistöjen yhteydessä.